

Сейдакматов М.Дж.

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Сейдакматова Э.М.

окутуучу

"Наима" жеке мектеби

Бишкек ш.

Арзыбекова Н.Н.

окутуучу

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

“УКУК ТААНУУ” ПРЕДМЕТИ УКУКТУК ПЕДАГОГИКАЛЫК АН-СЕЗИМДИ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН РЕСУРСТАРЫНЫН БИРИ КАТАРЫ

Аннотация: Бул макалада укуктук мамлекетти куруу, саясий, социалдык чөйрөдөгү кризис, мыйзамдарды жаңылоо укуктук билим берүү көйгөйлөрүнө өзгөчө көңүл буруунун зарылдыгы талдоого алынган. Автордун пикири боюнча, мамлекет укуктук жөнгө салуунун жана укуктук ченемдерди колдонуу менен укуктук билим берет жана адамдардын укуктук аң-сезимин тарбиялоого жетишет. Коомдун бардык чөйрөлөрүндө кайра түзүүлөргө байланыштуу ар бир адамдын укуктук билимге болгон муктаждыгы кескин жогорулоодо. Андыктан, мамлекеттик жана укуктук ченемдерге багыттоого мүмкүндүк берген билимдердин жана көндүмдөрдүн комплексин тузуу зарыл. Анын негизинде квалификациялуу педагогикалык кесип ээлеринин калыптандыруу мезгил талабы экендиги белгиленет. Учурда, «Укук таануу» предметинин алкагында окуучу азыркы Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин, адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин билүүгө мүмкүндүк алат. Ошондой эле, Конституциялык, жарандык, эмгек, үй-бүлөлүк, административдик жана жазык мыйзамдарын педагогикалык кызматкерлердин эмгек укуктарын жана укуктук аң-сезимдин жогорулашына туртку болот деп белгиленет.

Негизги сөздөр: мамлекет, өкмөт, коом, адам, укук таануу педагогикалык кадрлар, билим, чөйрө.

Сейдакматов М.Дж.

кандидат педагогических наук, доцент

Кыргызский государственный университет имени И.Арабаева

г. Бишкек

Сейдакматова Э.М.

преподаватель

частная школа “Наима”

г. Бишкек

Арзыбекова Н.Н.

преподаватель

**ПРЕДМЕТ “ПРАВОВЕДЕНИЕ” КАК ОДИН ИЗ РЕСУРСОВ ФОРМИРОВАНИЯ
ПРАВОВОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ**

Аннотация: В данной статье анализируется необходимость особого внимания к проблемам построения правового государства, кризисов в политической, социальной сферах, обновления законодательства правового образования. По мнению автора, государство обеспечивает правовое просвещение посредством правового регулирования и применения правовых норм и способствует воспитанию правосознания людей. Потребность каждого человека в юридических знаниях резко возрастает в связи с реорганизациями во всех сферах жизни общества. Поэтому необходимо создать комплекс знаний и умений, позволяющих ориентироваться на государственные и правовые нормы. На ее основе устанавливается, что формирование квалифицированных педагогических профессий является требованием времени.

В настоящее время в рамках преподавания предмета «Правоведение» учащийся получает возможность узнать основы современного конституционного строя Кыргызской Республики, права, свободы и обязанности гражданина. Также отмечается, что конституционное, гражданское, трудовое, семейное, административное и уголовное законодательство будет способствовать повышению трудовых прав и правосознания педагогических работников.

Ключевые слова: государство, правительство, общество, человек, правоведение педагогические кадры, образование, сфера

Seidakmatov M.J.

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

Seidakmatova E.M.

teacher
Private school “Naima”
Bishkek c.

Arzybekova N.N.

teacher
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

**THE SUBJECT OF “JURISPRUDENCE” AS ONE OF THE RESOURCES FOR FORMING
LEGAL PEDAGOGICAL AWARENESS**

Annotation: This article analyzes the need for special attention to the problems of building a rule of law, crises in the political and social spheres, and updating the legislation of legal education. According to the author, the state provides legal education through legal regulation and the application of legal norms and promotes the education of people's legal awareness. Every person's need for legal knowledge is dramatically increasing due to reorganizations in all spheres of society.

Therefore, it is necessary to create a set of knowledge and skills that allow you to focus on state and legal norms. On its basis, it is established that the formation of qualified teaching professions is a requirement of the time. Currently, within the framework of the subject "Jurisprudence", the student gets the opportunity to learn the basics of the modern constitutional system of the Kyrgyz Republic, the rights, freedoms and duties of man and citizen. It is also noted that constitutional, civil, labor, family, administrative and criminal legislation will contribute to improving the labor rights and legal awareness of teaching staff.

Key words: state, government, society, person, law, teaching staff, education, sphere

Укуктук мамлекетти куруу, саясий, социалдык чөйрөдөгү кризис, мыйзамдарды жаңылоо укуктук билим берүү көйгөйлөрүнө өзгөчө көңүл буруунун зарылдыгын шарттайт. Кыргызстан үчүн укуктук нигилизмдин болушу көйгөйү учурдун актуалдуу маселелеринин бири. Ошондуктан, биздин мамлекеттик саясаттын максаттарынын бири укуктук мамлекетти куруу жана жарандык коомду өнүктүрүү болуп саналат. Адам укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу жана коргоо жөнүндө конституциялык жобону жүзөгө ашыруу мамлекеттик саясаттын маанилүү багыты жана жарандык коомду калыптандыруунун ишенимдүү базасы болуп саналат. Адисти даярдоого карата бул мыйзамдарга урматтоо менен мамиле кылган, кесиптик ишмердүүлүктө укуктук билимдерди колдоно билген жана өз укуктарын коргой билген муунду калыптандырууну, жарандарда укуктун абсолюттук баалуулугунда, анын универсалдуу мүнөзүндө ишенимди калыптандырууну билдирет. Мамлекет укуктук жөнгө салуунун жана укуктук ченемдерди колдонуунун натыйжалуу механизмдин бүткүл системасынын жардамы менен гана эмес, укуктук билим берүү аркылуу да адамдардын укуктук аң-сезимин тарбиялоого тийиш [1, 34-б.]. Ар бир адам укуктук жактан компетенттүү болушу керек, билимдүү, өз укуктарын жана милдеттерин түшүнүү, аларды колдоно билүү. Укуктук маданияттын болушу адамда мыйзамдар, укуктун принциптери жана ченемдери жөнүндө маалыматтын болушун гана эмес, ошондой эле, мыйзамдын талаптарын кыйшаюусуз аткаруунун муктаждыгынын болушун да болжолдойт. Укукка сый мамиле жасоого тарбиялоо адам үчүн жагымдуу шарттар: жалпы маданияттын, салттын деңгээли, укукка карата агрессивдүү мамилеге, укуктук нигилизмдин көрүнүштөрүнө жол бербөөгө багытталган тарбия болгондо гана ишке ашырылат.

Окуу жайлардагы укуктук тарбия берүүдөгү кемчиликтер, укуктук нигилизмди алдын алуу боюнча жыйынтыксыз иш-аракеттер студенттердин укукка карата сыйлабастыкка, жаш муундарда жогорку укуктук маданиятты калыптандырууда билим берүү мекемелеринин кудуретсиздигине алып келет.

Бүгүнкү күндө биздин өлкөнүн көптөгөн жогорку окуу жайларында студенттер кайсы адистикти тандабасын, "укук таануу" дисциплинасын окушу керек: гуманитардык-социалдык, саламаттыкты сактоо, экономика жана башкаруу же башка. Мектептен баштап бардыгы укуктук система жөнүндө, жарандардын укуктары менен эркиндиктерин жөнгө салуучу маанилүү мыйзамдар жөнүндө, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын мазмуну жөнүндө билимдердин негиздерине ээ болууга тийиш [2, 56-б.]. Кыргызстан коомунун азыркы өнүгүүсүнүн татаал шарттарында жогорку мектеп адистерди өз ишинин профессионалдары катары гана эмес, ошондой эле укуктук аң-сезими калыптанган, адеп-ахлактуу адамдар катары даярдоого тийиш.

Коомдун бардык чөйрөлөрүндө көп багыттуу кайра түзүүлөргө байланыштуу ар бир адамдын укуктук билимге болгон муктаждыгы кескин жогорулоодо. Бул жагдайлар толугу

менен бул келечектеги кесиптик иш-укуктун негизги жоболорун алып жүрүүчүлөр болуп саналган жогорку мектеп бүтүрүүчүлөрүнө болгон жаны талаптардын коюлушу зарылдыгына алып келүүдө. Алар биздин коомдун эң алдыңкы, келечекти куруучу бөлүгү. Ошондуктан, жогорку билими бар адистерди укуктук жактан даярдоо абдан маанилүү. Мезгил талабы "укук таануу" билими жактан такшалган педагогикалык кызматкерлер, анын ичинде практикалык ишмердүүлүктө укуктук маданияттын талап болууда. Бул педагогикалык багытта билим алган студенттерге укуктук система жөнүндө зарыл болгон минималдуу билим алуусу жана укуктун бардык маанилүү тармактарын камтынуунун зарылдыгы болууда. Педагогикалык университетте бул дисциплинаны изилдөөнүн өзгөчөлүктөрү анын актуалдуулугу, максаттары, милдеттери жана педагогдун ишине тиешелүү маселелерди укуктук жөнгө салуунун аспектилери менен шартталат.

Жогорку билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартына таянсак жана укук таанууну окутууда колдонууга сунушталган окуу китептерин талдоо алсак, бул дисциплинанын жалпы максаттарын, принциптерин, ыкмаларын, методологиясын аныктоого болот. Предметтин негизги *милдети* катары студентти ата мекендик жана дүйнөлүк укуктук маданияттын контекстинде калыптанган илимий көз караштар менен кенири тааныштыруу. Жогорку билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартына таянуу жана укук таанууну изилдөө үчүн сунушталган окуу китептерин талдоо менен бул дисциплинанын жалпы максаттарын аныктоого болот, алардын арасында - студентти ата мекендик жана дүйнөлүк укуктук маданияттын контекстине киргизүү, заманбап мамлекеттик жана укуктук чындыкты багыттоого мүмкүндүк берген билимдердин жана көндүмдөрдүн комплексин берүү, квалификациялуу педагогикалык билим берүү үчүн жалпы маданий жана жалпы кесиптик компетенцияларды түзүү. Коомдук жана саясий турмуштун кубулуштарын өз алдынча баалоо, аларга карата жеке моралдык-укуктук позицияны калыптандыруу, кесиптик ишмердүүлүгүндө ийгиликтүү ишке ашыруу.

Анын предметинин конкреттүү мазмунун түшүнүүгө багытталган "укук таануу" дисциплинасын өздөштүрүүнүн негизги *максаты* болуп төмөнкүлөр саналат: келечектеги адисте укуктук илимдин негизги жоболору жөнүндө теориялык билимдин зарыл деңгээлин, ошондой эле кесиптик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда жана күнүмдүк турмушта укуктук жүрүм-турумдун зарыл болгон көндүмдөрүн калыптандыруу; укуктук аң-сезимдин жана укуктук маданияттын деңгээлин жогорулатуу, ошондой эле саламаттыкты сактоо чөйрөсүндөгү негизги эл аралык актылар; конкреттүү юридикалык маанилүү фактыларга юридикалык ченемдерди чечмелөө жана колдонуу жөндөмүн калыптандыруу; жарандардын укуктарын, бул укуктарды жүзөгө ашыруунун кепилдиктерин жана аларды коргоонун ыкмаларын изилдөө, окуп жаткандарда адам укуктарына урматтоо менен мамиле кылууну калыптандыруу, ошондой эле педагогикалык кызматкерлердин укуктарын жана милдеттерин, аларды социалдык-укуктук коргоонун ыкмаларын, кесиптик ишин жүзөгө ашырууда укук бузуулар үчүн юридикалык жоопкерчиликти изилдөө; жарандардын жана коомдун укуктарын, эркиндиктерин, таламдарын сактоонун негиз болуучу кепилдиги катары мыйзамдарга жана башка ченемдик-укуктук актыларга; кесиптик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда пайда болгон конкреттүү кырдаалдарда мыйзамдуу чечимдерди өз алдынча кабыл алуу көндүмдөрүн калыптандыруу. Ошондой эле мамлекеттик жана укуктук ченемдерге багыттоого мүмкүндүк берген билимдердин жана көндүмдөрдүн комплексин берүүнүн негизинде квалификациялуу педагогикалык кесип ээлеринин жалпы маданий жана кесиптик компетенцияларды түзүү өтө орчундуу максаттардын бири болот.

Коомдук жана саясий турмуштун кубулуштарын өз алдынча баалоо, аларга карата жеке моралдык-укуктук позицияны калыптандыруу, кесиптик ишмердүүлүгүндө ийгиликтүү ишке ашыруу жана алга жылуу. Анын предметинин конкреттүү мазмунун түшүнүүгө багытталган "укук таануу" дисциплинасын өздөштүрүүнүн негизги максаты болуп төмөнкүлөр саналат:

-келечектеги адисте укуктук илимдин негизги жоболору жөнүндө теориялык билимдин зарыл деңгээлин, ошондой эле кесиптик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда жана күнүмдүк турмушта укуктук жүрүм-турумдун зарыл болгон көндүмдөрүн калыптандыруу;

-укуктук аң-сезимдин жана укуктук маданияттын деңгээлин жогорулатуу, ошондой эле саламаттыкты сактоо чөйрөсүндөгү негизги эл аралык актылар;

-конкреттүү юридикалык маанилүү фактыларга юридикалык ченемдерди чечмелөө жана колдонуу жөндөмүн калыптандыруу; жарандардын укуктарын, бул укуктарды жүзөгө ашыруунун кепилдиктерин жана аларды коргоонун ыкмаларын изилдөө;

-окуп жаткандарда адам укуктарына урматтоо менен мамиле кылууну калыптандыруу, ошондой эле педагогикалык кызматкерлердин укуктарын жана милдеттерин, аларды социалдык-укуктук коргоонун ыкмаларын, кесиптик ишин жүзөгө ашырууда укук бузуулар үчүн юридикалык жоопкерчиликти баамдоо;

-жарандардын жана коомдун укуктарын, эркиндиктерин, таламдарын сактоонун негиз болуучу кепилдиги катары мыйзамдарга жана башка ченемдик-укуктук актыларды, кесиптик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда пайда болгон конкреттүү кырдаалдарда мыйзамдуу чечимдерди өз алдынча кабыл алуу көндүмдөрүн калыптандыруу.

Окуучулар педагогикалык ишмердикти жөнгө салуучу ченемдик укуктук документтер менен иштей билүүгө, Кыргыз Республикасынын Конституциясынын негизги мыйзамынан баштап ченемдик укуктук актылардын иерархиясын түшүнүүгө багыт берүү зарыл [2, 98-б.]. Кесиптик ишмердуулугундо эмгек жөнүндөгү ченемдик укуктук актыларга таянуу менен конкреттүү практикалык кырдаалдарда эмгек мыйзамдарынын ченемдерин колдонууну билуугө практикалык сабактарда схема, диаграммалар, графикалык уюштуруу менен иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү аркылуу билим берсе болот. Ал эми, зарыл болгон укуктук маалыматтарды издөө үчүн маалымдама-укуктук системалар менен иштөөгө тийиш. Ошондой эле кесиптик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууда пайда болгон ар кандай кырдаалдарды талдай билүү, жарандардын өз укуктарын коргоо жаатындагы укуктарынын бузулушунун кесепеттерин түшүнүү абзел, өзгөчө педагогикалык кызматкерлер тарабынан жасалган укук бузууларга баа бере билүүсү зарыл. Укуктук маданият жогорудагы көндүмдөр алынган билимдердин негизинде калыптанат.

«Укук таануу» предметинин алкагында окуучу азыркы Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин, адамдын жана жарандын укуктарын, эркиндиктерин жана милдеттерин билүүгө мүмкүндүк алат. Конституциялык, жарандык, эмгек, үй-бүлөлүк, административдик жана жазык мыйзамдарын педагогикалык кызматкерлердин эмгек укуктарын жана милдеттери менен бирге кесиптик жана кызматтык укук бузууларды жасоодо юридикалык жоопкерчиликке тартуу маселелерин баамдатуу укуктук аң-сезимдин жогорулашына туртку болот.

Ар бир кабыл алынган чечимдер үчүн социалдык жана этикалык жоопкерчиликти алуусунун негиздери экономикалык жана укуктук билимдердин негиздерин кесиптик ишмердүүлүктө колдоно билүүсүнүн негизинде болот [2, 105-б.].

"Укук таануу" дисциплинасын изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча студенттерде жарандардын жана коомдун укуктарын, эркиндиктерин, кызыкчылыктарын сактоонун

негизги кепилдиги катары мыйзамдарга жана башка ченемдик укуктук актыларга урматтоо менен мамиле кылуу калыптанышы керек. Жогоруда аталган жалпы маданий жана кесиптик компетенцияларды түзүү жаштарды заманбап укуктук идеялардын, көз караштардын, түшүнүктөрдүн духунда тарбиялоосуз мүмкүн эмес экендигин белгилей кетүү зарыл.

Учурда коомдогу укуктук маданияттын абалы начар десек болот. Ошондуктан, ар бир окуу жайда укук таанууну окутуу улуттук программалардын артыкчылыктуу багыттарынын бири болушу керек. Баарынан мурда бул маанилүү дисциплинаны окутуу эң натыйжалуу методдорун жана технологияларын ишке ашырууга муктаж.

"Укук таануу" сабагынын алкагында айрым институттар катары укук тармактары ар кандай толуктукта баяндалууга тийиш, мисалы, эмгек укугунун негиздерин изилдөөдө кызматкерлердин эмгегин жөнгө салуунун өзгөчөлүктөрүнө, эмгек келишимин түзүүнүн формасына жана тартибине, ошондой эле аны түзүүдө медициналык кароону жүргүзүүгө, педагогикалык кызматкерлердин эмгекти коргоого болгон укуктарын камсыз кылууга көңүл буруу зарыл.

Кылмыш-жаза мыйзамдарынын негиздерин изилдөөдө кылмыштардын түрлөрүнө жана категорияларына, аларды жасагандыгы үчүн жазык жоопкерчилигинин негиздерине, кылмыштуулукту жокко чыгарган жана кылмыш жоопкерчилигинен жана жазадан бошотуучу жагдайларды окутууда талдоо, эссе, синквейн, даймонд, кубик. Текст менен иштөө методдору, уламалуу суроолордун методу, тексттен түйүндүү сөздөрдү, түшүнүктөрдү табуу, тексттеги маанилүү сөздөр аркылуу суроолорду түзүү ыкмаларын колдонуу менен терен билим берсе болот.

Үй-бүлөлүк укуктун негиздерин изилдөөдө никеге туруучу адамдарды медициналык текшерүүнүн тартиби жөнүндө, мындай текшерүүнүн натыйжалары, медициналык сырды түзгөн суроолорго кайрылуу керек. Окутуу процессинде негизги басым студенттер менен укуктук тарбия берүү ишине: жалпысынан укукка, коомдо колдонулуп жаткан мыйзам ченемдеринин системасына карата сый мамилени калыптандырууга, мыйзамды урматтоого, күнүмдүк турмушта жана кесиптик ишмердүүлүктө мыйзамдардын талаптарын аңдап – түшүнүү менен аткарууга багыт алган мисалдарды кенири колдонуу зарыл. Ошондой эле, билим берүү мекемелеринин кызматкерлеринин укуктук статусун аныктаган жана педагогикалык ишмердүүлүк менен алектенүүгө укугу бар адамдардын чөйрөсүн чектеген ченемдик-укуктук документтерге токтолуунун зарылдыгы бар, ал учун өз алдынча иштөөдө окучууларга кенири тапшырмалар берилиши зарыл.

Бул дисциплина келечектеги адистерде укуктук аң-сезимдин жана укуктук маданияттын негиздерин калыптандырат, адистиги боюнча башкарууда жана практикалык иште зарыл, өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүндө укук ченемдерин колдонуу боюнча элементардык көндүмдөрдү калыптандырат [3, 26-б.]. Ошол убакта көптөгөн илимий эмгектеринде ырааттуу ЖОЖдун окуу программаларына «Салыштырма укук таануу» курсун киргизүү деген ой болууда. Анткени, салыштырма укук таанууну окутуу процессин өнүктүрүү жана өркүндөтүү кайсы бир адамдын же адамдардын тобунун-юридикалык билим берүү тармагындагы адистердин укуктук билимди өркүндөтүү процесси. Салыштырмалуу укук таанууну окутууда "башка элдердин өз алдынча укуктук маданиятын сыйлоону" үйрөнүшөт, "укуктук конструкцияларды жакшыртуу үчүн сын идеяларды" кантип колдонууну түшүнө башташат, "укуктук ченемдердин социалдык шартталышы жөнүндө" билимге ээ болушат жана укуктук институттардын калыптануу процессине тереңирээк түшүнүшөт.

Ал эми жалпысынан алганда «Укук таануу» дисциплинасы педагогикалык окуу жайда окутулгандык, ар бир педагогдун укуктары-педагогикалык ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруучу адистин кесиптик укуктары. Конституциядан тышкары, алар билим берүү чөйрөсүндөгү мыйзамдарда жана ченемдик укуктук актыларда бекитилген [4, с.206]. Педагогдун саясий, маданий, социалдык укуктары менен катар эмгек укуктарына да ээ. Педагогдун эмгектик укуктары барыдан мурда Кыргыз Республикасынын Эмгек кодекси менен аныкталат. Аларга эмгекчилердин жалпы укуктары: -эмгек келишимин түзүү, эмгек келишими менен шартталган жумушта иштоо, анын негизинде эмгек акыны өз убагында жана толук көлөмдө төлөөнү; кесиптик даярдоо, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу; өзүнүн эмгектик укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын мыйзамда тыюу салынбаган бардык ыкмалар менен коргоонууну камтыйт.

Педагогикалык кызматкердин укуктук статусу укуктарын жана эркиндиктерин, эмгек укуктарын, коомдук кепилдиктерди, чектөөлөр, милдеттери жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген жоопкерчиликтердин жыйындысы катары түшүнүлөт. Иш жүзүндө укук-бул адамзат цивилизациясынын маанилүү жетишкендиги, ал илгертен бери эле пайда болуп келген жана узак убакыт бою бүтүндөй коомдун жана ар бир адамдын жашоосуна таасир этет жана таасир этет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

- 1.Барбашев А. Укуктуу коомдун негиздери. – Бишкек, 2019, – 150-б.
- 2.Осмоналиев К.М Конституцияга комментарий. – Бишкек, 2015, – 420-б.
- 3.Арунов А. Укуктук билим берүүнүн талаптары. – Бишкек, 2020, – 130-б.
- 4.Шерипов Н.Т. Правовое регулирование выборов депутатов местных кенешей Кыргызской Республики в городах Бишкек, Ош и Токмок 11 июля 2021 года – Бишкек, //Вестник КГУ им. И Арабаева,2021 №3, – С.206.

Рецензент: кандидат педагогических наук, доцент Джумагулова Г.А.